

СОЦІАЛЬНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

SOCIAL TOLERANCE OF A TEACHER IN THE CONDITIONS OF WAR

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасності – соціальній толерантності викладача, який працює в умовах воєнного стану. Зокрема, розкривається сутність таких поняття толерантності з точки зору філософської, медико-біологічної, соціокультурної, психолого-педагогічної галузей наук. Визначено основні наративи, які є джерелом розхитування толерантності педагога у ситуації провадження навчального процесу в умовах воєнного стану: зниження толерантності сприйняття студентами жорстокості, що є причиною неадекватної реакції на імперативи викладача; зниження рівня толерантності до використання російської мови у комунікації, що все частіше стає причиною особистісних конфліктів між усіма суб'єктами навчальної взаємодії; народження нового виду інтолерантності – зневаги до тих студентів, які знаходяться у більш безпечних місцях (за кордоном, у західних областях України). Доведено ефективність сублимації як способу запобігання інтолерантності у поведінці студентів – відповідно визначено важливість організації для студентів можливостей сублимації їхніх стеничних емоційних станів: пропагування спорту – як способу, що допомагає перетворювати емоційну агресію у тілесні навантаження; ведення щоденників рефлексії емоційних станів студентів – із аналізом тригерів і причини кожної власної реакції; активну волонтерську діяльність (координацію, модерацію допомоги війнам ЗСУ, донорство, донати тощо); участь у просвітницьких проєктах з історії / культури України – для закордонних аудиторій; розповсюдження українських воєнних новин іноземними мовами – для створення мотивації підтримки у закордонних аудиторій. Зауважено про особливості виявлення інтолерантності у студентських колективах, де навчаються студенти із статусом внутрішньо переміщеної особи.

Ключові слова: толерантність, емоції, агресія, сублимація, викладач, студент.

The article is devoted to one of the topical issues of our time – social tolerance of a teacher working under martial law. In particular, the essence of such concepts of tolerance is revealed from the point of view of philosophical, medical-biological, socio-cultural, psychological and pedagogical branches of science.

The main narratives that are a source of teacher's tolerance erosion in the situation of the educational process under martial law are identified: reduced tolerance of students' perception of cruelty, which causes inadequate response to the teacher's imperatives; reduced tolerance of the use of the Russian language in communication, which is increasingly becoming a cause of personal conflicts between all subjects of educational interaction; the birth of a new type of intolerance – contempt for those students who are in safer places (abroad, in the western regions of Ukraine). The effectiveness of sublimation as a way of preventing intolerance in students' behavior is proved, and the importance of organizing opportunities for students to sublimate their stagnant emotional states is determined: promoting sports as a way to help transform emotional aggression into physical activity; keeping diaries of reflection on students' emotional states, with an analysis of the triggers and causes of each reaction; active volunteer activities (coordination, moderation of assistance to the soldiers of the Armed Forces of Ukraine, donations, etc.); participation in educational projects on the history/culture of Ukraine for foreign audiences; dissemination of Ukrainian military news in foreign languages to create motivation for support among foreign audiences. The article also highlights the peculiarities of showing intolerance in student groups with students with the status of internally displaced persons.

Key words: tolerance, emotions, aggression, sublimation, teacher, student.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.31>

Резван О.О.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри психології,
педагогіки та мовної підготовки
Харківського національного
університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Вороновська Л.П.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри вищої математики
Харківського національного
університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Війна в Україні різко змінила соціальну ситуацію у країні, зокрема у сфері освіти. Так, багато студентів українських вишів стали вимушеними переселенцями, що створило умови для зміни навчального закладу або навчання в онлайн форматі; досить значуща частина студентів стала до лав ЗСУ, що також позначилось на перетворенні комунікаційних форм навчальної взаємодії із викладачами; дехто із студентів (особливо у районах бойових дій) втратив рідних і житло, а отже потребує особливої уваги органів самоврядування вишів щодо забезпечення їм можливої соціальної допомоги.

Усі означені чинники вимагають перегляду педагогічних підходів до організації ефективної взаємодії викладача і студента – передусім з огляду на розвиток взаємної толерантності із урахуванням соціальної ситуації один одного.

Проблема толерантності не є новою у суспільному дискурсі. Останнім часом особливо активно питання толерантності у значенні «терпимості до іншого, який відрізняється чимось від тебе» дискутуються з огляду на проблему суспільної інтеграції людей з інвалідністю, у тому числі у залученні їх до реальних умов навчання в університеті шляхом створення безбар'єрного простору (пандуси, наявність літератури з шрифтами Брайля, звукових сигналів тощо). Крім того, актуальною лишається тема міжкультурної толерантності – в аспекті навчання в університетах іноземних студентів, де причинами непорозуміння стають різні ціннісні уявлення про норми взаємоіснування. Варто зауважити, що толерантність як якість особистості має бути актуалізована у освітньому просторі університетів і з огляду на одну із обов'язкових загальних компетенцій випускника кожної Освітньої

програми – здатність самостійно творчо й критично мислити, розуміти й приймати цінність різноманіття оточуючого світу, бути відповідальною, вміти вести дискусію, аргументувати і враховувати аргументи опонента. Отже, маємо визнати, що соціальна толерантність викладача вищої школи в умовах сучасного стану української освіти набуває важливості й цінності в аспекті викликів, створених соціальною ситуацією воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковому дискурсі тема толерантності розкривається з огляду на «терпимість організму до чужорідних тканин» (медицина) [2], пристосування антагоністів (біологія) [5], проблеми взаємодії «Я і Ти» (філософія, психологія) [1], детермінанти психологічного здоров'я (психологія) [4; 5], полікультуралізм (соціологія, політологія) [3] та інших гуманістичних галузей цілісного глобального наукового знання. У межах педагогічних досліджень проблема толерантності представлена в аспекті способів запобігання булінгу, створення комфортного психологічного середовища у мультикультурних групах, фасилітації процесів інтеграції дитини з інклюзією в дитячий колектив.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на достатньо широке коло наукових проблем, які висвітлює поняття толерантності, маємо акцентувати увагу на важливості соціальної толерантності особистості, що є чинником рівноваги й злагоди у різних суспільствах. Особливо важливого значення соціальна толерантність набуває в аспекті діяльності викладача закладу освіти, який працює в умовах війни, оскільки сама воєнна ситуація загострює усі латентні в мирний час конфлікти.

Мета статті: визначити суспільні проблеми, що впливають на толерантність викладача ЗВО, який працює в умовах війни; означити форми організації викладачем запобігання інтолерантності у студентів.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння змісту соціальної толерантності сучасного викладача вищої школи було зроблено огляд низки сайтів різного роду установ (освітніх, громадських, медійних), де означена тема популяризувалась через численні обговорення й просвітницькі заходи. Результатом аналітичної діяльності стало визначення основних наративів, які стають джерелом розхитування толерантності педагога у ситуації провадження навчального процесу в умовах воєнного стану.

По-перше, перетворень у допустимій нормі зазнала толерантність до сприйняття жорстокості, спровокована засиллям у соцмережах фото мертвих тіл (або їх частин), досвідом перебування в окупації, де студент міг стати свідком або жертвою насилля – усе це позначається на психічному стані студента, неадекватності його реакцій на

імперативи викладача, навіть якщо вони висловлені у формі прохання.

По-друге, знизився рівень толерантності до використання російської мови у комунікації, що все частіше стає причиною особистісних конфліктів між усіма суб'єктами навчальної взаємодії.

По-третє, в університетах прифронтових міст, де здійснюється онлайн-навчання, народився новий вид інтолерантності – зневага до тих студентів, які знаходяться у більш безпечних місцях (за кордоном, у західних областях України). Тут маємо зауважити, що серед студентів існує запит на соціальну справедливість щодо таких одногрупників, особливо в аспекті розподілу певних соціальних благ, пов'язаних із оцінкою результатів навчання.

Отже, для викладача закладу вищої освіти, що працює в умовах воєнного стану, постає необхідність розвитку особистісних якостей – витримки, уваги до стану людини, емпатії, які є підґрунтям толерантності, а також здатності працювати в невизначених умовах, дотримуючись принципів гуманізму, взаємної цінності, поваги до людини.

Війна спричинила проблему агресивності в особистісних комунікаціях вже тому, що суспільство для кожної людини чітко поділене на «своїх» і «чужих», реакція на кожну подію, яка зачіпає тебе особисто стає полярною за змістом «чорне» і «біле». Така надмірна реактивність організму вберігає психіку людини, не даючи їй можливості сприймати події війни через призму правил мирного часу, водночас постійне перебування у такому стані породжує інтолерантні поведінкові реакції – як виявлення агресії щодо іншого способу життя, можливостей, цінностей тих, хто знаходиться у полі найближчого оточення.

Високий рівень емоційності студентів, що змушені навчатись у воєнних умовах, час по часу позначається на їхніх реакціях щодо процесу і результатів навчальної діяльності, у тому числі в особистісних комунікаціях, а отже, викладач має стати регулятором режиму означених процесів, знаходити способи запобігання поодиноким інтолерантним поведінковим виявленям так, щоб вони не стали причиною конфліктів, не призвели до групових інтолерантних реакцій у студентському середовищі.

Одним із таких способів запобігання інтолерантності у поведінці студентів є організація можливостей сублімації стенічних емоційних станів. Сублімація – це захисний психологічний механізм психіки, що дозволяє перетворювати внутрішнє негативне напруження у соціально прийнятні способи діяльності. Стан стресу (або навіть дистресу), якому знаходяться студенти, спонукає до активності, яка, якщо не регулюється свідомістю, може результуватись у асоціальних поведінкових реакціях, деякі з них (наприклад, написання негативних коментарів) породжують ще більшу агресію. Варто спрямувати студентів до усвідомлення,

що злість завжди спонукає до активності, функцією якої є відчуття контролю в невизначених умовах. Функція контролю є дуже важливою для психіки людини, а оскільки у ситуації війни ми не можемо контролювати перебіг бойових дій, пуски ракет тощо, то активність дає відчуття контролю в умовах безконтролля. Саме тому викладач має стати просвітителем щодо важливості усвідомлення емоційних станів агресії як реакції на неможливість контролю. Усвідомлення емоції дає можливість людині зробити вибір щодо форми реакції: кричати на всіх, стримати себе і образитись (затаїти злобу) чи зробити щось корисне...

Отже, з огляду на те, що студент може не усвідомлювати поточний стан власного організму, викладач може запропонувати сублімативні види діяльності – як попередження агресивних станів студентів. Пропонуємо розглянути способи організації сублімації агресії, які можна використовувати у навчальному процесі закладу вищої освіти:

- Пропагування спорту – як способу, що допомагає перетворювати емоційну агресію у тілесні навантаження;
- Ведення щоденників рефлексії емоційних станів студентів – із аналізом тригерів і причини кожної власної реакції;
- Активна волонтерська діяльність (координація, модерація допомоги воїнам ЗСУ, донорство, донати тощо);
- Участь у просвітницьких проектах з історії / культури України – для закордонних аудиторій;
- Розповсюдження українських воєнних новин іноземними мовами – для створення мотивації підтримки у закордонних аудиторій.

Маємо зауважити, що виявлення соціальної толерантності викладача університету, який працює в умовах воєнного стану країни, різниться за змістом з огляду на те, де знаходиться заклад освіти: у прифронтовій чи в тилловій зонах. Якщо у прифронтовій зоні студенти навчаються в онлайн-режимі і виявлення їхньої інтолерантної поведінки може бути прихованим від однокурсників та викладачів (наприклад, агресивні коменти у соцмережах), то в університеті, який працює в режимі реальної присутності студентів в аудиторіях, наразі актуалізується соціальна проблема присутності у групі нових студентів, які змінили виш з огляду на більш безпечний регіон для життя і мають статус внутрішньо переміщеної особи. Варто зауважити, що у таких навчальних групах існують ризики гуртування за ознакою «свій» - «чужий», а отже, викладачам слід виявляти увагу

до неформальних відносин між студентами, створювати умови, де вони мусять взаємодіяти спільно тощо. Крім того, ефективним способом допомоги студентам-ВПО у доланні воєнного стресу й інтеграції у новий колектив може стати доступна можливість отримати психологічну допомогу від фахівця або викладача, якому студенти довіряють. Це може бути як кабінет довіри, так і звичайна можливість обговорити важливі проблеми з викладачем у неформальному спілкуванні. Варто зауважити, що часто студенти звертаються за підтримкою саме до викладача, а не до інших студентів, оскільки відчувають, що саме в такий спосіб отримують найбільш кваліфіковані поради й не стануть жертвою булінгу.

Висновки. Соціальна толерантність викладача закладу вищої освіти має відбиватись у своєчасних викликах, породжених суспільною ситуацією. В умовах війни такими викликами стає полегшення стресу у студентів, створення умов інтеграції внутрішньо переміщених студентів у регіональні студентські спільноти. Найбільш ефективним способом запобігання виявлень інтолерантної поведінки студентів, в основі якої лежить агресія, породжена стресом, на нашу думку, є сублімація, що може бути організована викладачем у різних формах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доукина О. М. Толерантність у вихованні. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 913 с.
2. Моран І.В. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 26. С. 89-92. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3084/1/Moran_NZ_Vyp_26.pdf
3. Савченко О.О. Гуманізація освіти як передумова формування толерантності свідомості. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2415/1/08soofts.pdf>
4. Терещенко К. Толерантність як детермінанта психологічного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології*. Том I. Випуск 57, 90–95. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/724952/1/15.pdf>
5. Lukat, Ju., Margraf, Ju., Lutz, R., Van der Veld, W.M., Becker, E.S. Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*. 2016, 4(1). URL: <https://www.researchgate.net/publication/293807917>
6. Wendy Brown, Jan Dobbernack, Tariq Modood What is important in theorizing tolerance today? / *Contemporary Political Theory* 2015, 14 (2) URL: https://www.researchgate.net/publication/272408861_What_is_important_in_theorizing_tolerance_today